

Odborný článek

Morálka, sebekontrola a jejich role v páchání trestné činnosti

Klára Sekretová

Autorka je externí doktorandkou na Katedře trestního práva na Právnické fakultě Univerzity Karlovy. Vystudovala také jednooborovou psychologii na Katedře psychologie Filozofické fakulty téže univerzity. Momentálně se ve vědecké oblasti zaměřuje na otázky morálky a sebekontroly, mimo jiné i v oblasti sankcionování mládeže. Autorka se věnuje mezioborovému přístupu k problematice, a to jak z pohledu práva, tak psychologie.

Abstrakt

Příspěvek stručně představuje mezioborové téma; jakou roli, dle aktuálních poznatků, hraje úroveň morálky a sebekontroly v rámci páchání trestné činnosti (zejména s akcentem na dospívající pachatele). Ukazuje se totiž, že oba tyto psychologické fenomény jsou zásadními determinanty trestné činnosti a vztahy mezi nimi jsou důležitým podkladem pro další výzkum problematiky, stejně jako mohou být zásadní pro nastavení systému trestní justice. Autorka stručně představuje vybranou dosavadní literaturu na toto téma, konkrétně pohled na morálku a sebekontrolu samostatně a ve vzájemném kontextu. Na závěr jsou ve stručnosti nadneseny vybrané úvahy autorky týkající se možnosti aplikace poznatků v praxi – tedy možnosti případných intervenčních programů, a to i z hlediska nastavení systému soudnictví ve věcech mládeže. Příspěvek částečně vychází z absolventské práce autorky.¹

Abstract

The contribution briefly introduces an interdisciplinary topic, examining the role of morality and self-control in the commission of criminal activities, particularly with an emphasis on adolescent offenders. It is demonstrated that both psychological phenomena are fundamental determinants of criminal behaviour, and the relationships between them serve as crucial foundations for further research on the topic. Additionally, these aspects can play a significant role in shaping the criminal justice system. The author provides a concise overview of selected existing literature on this topic, specifically addressing morality and self-control independently and in a mutual context. In conclusion, the author briefly outlines considerations regarding the potential application of findings in practice, including the possibility of intervention programs, and examines the implications for the youth justice system. The contribution is partially based on the author's graduate thesis.

1. Úvod

Pokud si položíme otázku, proč někdo spáchá trestný čin a jiný nikoli, nebude snadné přijít na uspokojivou a přesvědčivou odpověď. Touto otázkou se totiž doposud zabývá řada vědních disciplín od sociologie, kriminologie, psychologie po právo a právní vědu. V současné literatuře můžeme najít vyšší desítky až stovky vědeckých teorií, které se snaží na tuto otázku nalézt odpověď, či alespoň představit možná východiska pro lepší porozumění tomuto tématu. Každá disciplína potom přináší jiný úhel pohledu; sociologie pohled společnosti jako celku, psychologie pohled jednotlivce a jeho vnitřního světa, právo pohled na společnost, jaká by měla být a jak by měla fungovat co nejlépe.

V tomto příspěvku se i přes výše uvedené pokusím přiblížit několik zajímavých a novodobých pohledů na trestnou činnost a její genezi. Prvním z nich bude pohled autorů Gottfredsona a Hirschiho, kteří v roce 1990 rozvinuli myšlenku sebekontroly jako předního determinantu trestné činnosti. Jejich teorie se nazývá General Theory of Crime (tzv. obecná teorie kriminality, dále jen „GTC“).¹ Dalším pohledem bude takzvaná Situational Action Theory (dále jen „SAT“), kterou v roce 2004 představil Wikström.² Dle této teorie spolupůsobí více vnitřních i vnějších faktorů, sebekontrola samotná tedy variabilitu proměnné – trestné činnosti – nedokáže obsáhnout. Obě tyto teorie lze subsumovat pod tzv. evidence-based přístupy, které zakládají své závěry na výsledcích empirických výzkumů (tedy nikoli na základě „domněnek“, či anekdotických případů). Obě teorie jsou podpořeny celou řadou empirických výzkumů, které jsou blíže rozvedeny níže.

Kromě tzv. evidence-based přístupů však nutný dovětek zájmu o tuto problematiku tvoří bezpochyby i praktická aplikace jednotlivých zjištění. Pokud víme, co vše může podloženě ovlivňovat inklinaci jednotlivce k páchání trestné činnosti, bylo by přínosné nabídnout možnosti, jakým způsobem lze dané fenomény – tedy morálku a sebekontrolu – pozitivním způsobem rozvíjet, tříbit a podporovat.

Tento příspěvek si tak stanovuje za cíl odpovědět na otázku, zda může práce se sebekontrolou a morálkou v rámci systému trestní justice napomoci globálním cílům, jako například nižší míře páchání trestné činnosti, nižší míře recidivy, či podpoře desistence.

Odpověď na tuto otázku přiblížíme prostřednictvím metod explanace, analýzy a syntézy vybraných výsledků výzkumů týkajících se morálky a sebekontroly. Bez tohoto kroku by nebylo možné uvažovat o případných možnostech, jak sebekontrolu či morálku kultivovat, jelikož jejich přínos by nebyl podpořen. Po základním představení a vyložení vybraných teorií a jejich implikací, samostatně i ve vzájemném kontextu, navážeme přehledem možných intervencí (zejména zahraničních). V rámci celého příspěvku prostupuje syntéza pohledu oborů práva a psychologie.

2. Sebekontrola jako prediktor trestné činnosti

Pokud začneme v tomto krátkém exkurzu do výše zmíněné problematiky právě tzv. „sebekontrolou“ narazíme hned v úvodu na nutnost definice pojmů. Je pak třeba říci, že sebekontrola je různými autory vnímána různě, často i z jiných úhlů.

V rámci GTC je sebekontrola z teoretického pohledu považována za osobnostní rys³, tedy za relativně trvalou charakteristiku (vlastnost) jedince. Sebekontrola dle této teorie spočívá ve schopnosti osoby oddalovat krátkodobé zisky pro dlouhodobé osobní a obecné zájmy.⁴ Jedince s nízkou sebekontrolou v rámci přístupu GTC pak lze popsat (tímto způsobem autoři výzkumně definují, tedy operacionalizují

pojem dimenzi sebekontroly) například tak, že „docela snadno ztratí nervy“, „netráví příliš času plánováním budoucnosti“, „přijdou mu vzrušující ty aktivity, které ho mohou dostat do problémů“ nebo „ho věci začnou snadno nudit“.⁵ Zjednodušeně řečeno, dle GTC můžeme sebekontrolu definovat jako vlastnost jednotlivce spočívající ve schopnosti regulace impulzů, a tak i chování.

Pro úplnost je třeba zmínit, že sebekontrola je nejspíše daleko komplexnější než výše uvedené pojetí GTC, kde sebekontrola je samostatnou vlastností osobnosti. Dle některých autorů je sebekontrolou v širším slova smyslu celý regulační proces související s dalšími psychologickými fenomény, zejména pak tzv. volními procesy. Sebekontrola v užším smyslu pak je jen jedním článkem složitějšího řetězce procesu rozhodování. Jak například uvádí Brichcín, sebekontrola v užším slova smyslu je až sedmým krokem cyklu cílevědomého řízení činnosti, který má 14. komponent.⁶ Velmi zjednodušeně znamená uvědomění jedince, že „Dobře chápu, že můj záměr (úmysl) zůstane neuskutečněn, nedokážu-li včas uspořádat, sjednotit a zaktivizovat také všechny své „výkonné složky“. – K zážitkům „mohu“ a „chci“ nyní připojuji nezvratné přesvědčení ... a proto musím.“⁷

Pokud se budeme soustředit pouze na jedince s nižší sebekontrolou, jak ji definuje GTC (tedy na jedince jejichž schopnost regulace impulzů je nízká), můžeme uzavřít, že tito s vyšší pravděpodobností budou páchat trestnou činnost (případně jinou méně závažnou činnost proti běžným společenským normám) než populace s vyšší úrovní sebekontroly, či sebekontrolou v pásmu normy.^{8 9} Vyšší pravděpodobnost je zjištěna například i pro násilnou trestnou činnost a násilí obecně.¹⁰

Revize teorie GTC, stejně jako provedené metaanalýzy, podpořily předpoklad o tom, že je to právě sebekontrola, která je jedním z nejsilnějších korelátů trestné činnosti. Tento předpoklad podpořil například Pratt & Cullen v rámci metaanalýzy studií na dané téma mezi lety 1993 až 1999 na vzorku sestávajícím se z téměř padesáti tisíc participantů.¹¹ Podobné závěry přinesly i práce Vazsonyiho.¹² Existují však samozřejmě i empirické výzkumy, které takto výsadní postavení sebekontroly jedince nepřirkly. Příkladem může být studie, která přednesla závěr, že sama sebekontrola není dostačující podmínkou trestné činnosti, kdy se musí přidat sociální faktory, jako například socioekonomický status nebo vzdělání.¹³

SAT, tedy v této práci druhá zmiňovaná teorie, pak pracuje s pojmem morálka i sebekontrola dohromady, v rámci ucelené teorie. Konkrétní definice a pohled na sebekontrolu dle této teorie je proto uveden souhrnně v následující kapitole. Je však možné již zde předestřít, že v otázce vědecké definice (operacionalizace) sebekontroly SAT prakticky z GTC vychází (blíže viz dále).

3. Morálka jako prediktor trestné činnosti

Morálka je podobně komplexní fenomén jako sebekontrola; ani zde nemáme jediný úhel pohledu (jednohlasný pohled výzkumníků či odborné veřejnosti) na to, jak morálku definovat. A to ani na to, co je „morálka“ jako taková a jak ji jedinec „získá“ (zda se jedná o vrozenou vlastnost, či například o postoje získané sociálním učením), tak ani na to, co je morální jednání a co nikoliv. Proto níže předestřený pohled SAT pokrývá jen jeden z úhlů pohledu na morálku *sensu largo*.

Morálku SAT vnímá jako soubor individuálních morálních pravidel (tzv. *individual moral rules*). Konkrétně se jedná o hodnotově založená pravidla o tom, co je za určitých okolností správné nebo špatné.¹⁴

Úroveň morálky pak autoři SAT operacionalizují (tedy výzkumně definují) tak, že na předem definovaných stupnicích měří „jak špatné“ se konkrétnímu člověku zdá jimi popsané chování. Tento konstrukt morálky dle autorů zjišťuje, zda jedinec vnímá určité chování jako více či méně správné, tj. jako morálně správné nebo špatné.¹⁵ Příklady otázek dotazníku jsou tyto „jak špatné se Vám osobně připadá úmyslně poškodit nebo zničit cizí věc“, nebo „jak špatné Vám osobně připadá ukrást něco v obchodě“, případně „jak špatné Vám připadá se někomu posmívat za to, jak se obléká“. Autoři přisuzují těm jedincům, kteří skórují na daných položkách „nízko“ (tedy například uvádí, že jim vůbec nepřipadne špatné něco ukrást v obchodě), nízkou úroveň morálky. Autoři často doplňují dotazníky morálního usuzování i o otázky, které cílí na morální emoce, například jedinec s nízkou úrovní morálky nemusí cítit takový stud při přistižení při krádeži (například odpovídá, že by se nestyděl, kdyby se o krádeži dozvěděli jeho rodiče).^{16 17} Takové osobní postoje jedince („nízká úroveň morálky“) v kombinaci s nízkou sebekontrolou (viz výše) potom statisticky signifikantně korelují s vyšší mírou páchání trestné činnosti.¹⁸

Je možné si povšimnout, že výzkumně autoři SAT morálku definují vlastně ve velmi „základním rozsahu“. Nejedná se o složitá či nejednoznačná morální dilemata, spíše o základní pravidla soužití ve skupině (je spíše dobré nekrást, neničit cizí věci a neposmívat se ostatním). SAT se tedy nezabývá jemnými nuancemi morálního usuzování (jak je známe například z prací Kohlberga, viz dále), ale spíše nutným minimem, na kterém se společnost více či méně dokáže shodnout. Ten člověk, který má úroveň morálky v tomto ohledu nízkou, pak nesouhlasí, či se nepodřizuje, těmto základním společenským pravidlům.

V rámci SAT jsou morálka a sebekontrola součástí složitého „pavouka“ usuzování, emočních procesů a rozhodování, které se spolupodílí na výsledku – (ne)spáchání trestného činu. Sebekontrola je v rámci této teorie (na rozdíl od teorie GTC, která sebekontrolu vnímá jako relativně trvalý osobnostní rys, viz výše) vnímána v kontextu konkrétní situace a exekutivních funkcí daného jedince.¹⁹ Sebekontrolu je tak dle SAT možno definovat jako schopnost jednotlivce regulovat své chování v závislosti na konkrétní situaci a okolnostech. Více se tak pohled autorů SAT na sebekontrolu přibližuje například tomu pojetí sebekontroly, které přináší Brichcín (viz výše). Jednoduše řečeno, sebekontrola není relativně neměnná vlastnost jedince, ale dle SAT se jedná o schopnost. Tato schopnost je využívána vždy v konkrétní situaci a závisí na dalších faktorech. Je nicméně nutno dodat, že i přes teoretické rozpory SAT operacionalizuje sebekontrolu výzkumně stejnými metodami, jako GTC. To znamená, že jak výzkumníci GTC, tak SAT, běžně používají tentýž dotazník měření sebekontroly (viz výše u GTC).

Morálka je pak dle autorů SAT prediktorem, který je důležitější než sebekontrola.^{20 21} Je tomu tak proto, že sebekontrola „pouze“ umožňuje jedinci inhibovat takové impulsy, které nejsou v souladu s jeho morálními hodnotami.²² To velmi zjednodušeně řečeno znamená, že morální hodnoty v řetězci rozhodovacího procesu jedince předcházejí sebekontrolě.

SAT obecně pracuje s komplexním modelem vysvětlujícím páchání trestné činnosti s důrazem na morální úhel pohledu. Dle této teorie jedinec trestnou činnost nespáchá v případě, že takové jednání vnímá jako nemorální, a to i když je úroveň jeho sebekontroly nízká.²³ Primárním hlediskem jedince je tedy jeho individuální morální norma (viz výše). Pokud tato jedinci nedovoluje spáchat konkrétní trestnou činnost, jedinec se ani nemusí pomoci sebekontroly regulovat.

SAT je v posledních letech teorií opakovaně testovanou a řada výzkumů podporuje její závěry^{24 25},

včetně toho, že tato teorie je platná i v různých kulturních prostředích²⁶. Tedy, že dle SAT je jedinec s nižší úrovní individuální morálky a zároveň nízkou mírou sebekontroly „náchylnější“ k páchání trestné činnosti s tím, že úroveň morálky je důležitější.

Pro to, aby někdo spáchal trestný čin tedy nestačí, že v dané situaci „jen“ nedokáže odolat, ale musí spolupůsobit více faktorů. Příkladem mohou být osoby, které touží po vlastnictví určité věci, kdy jen určité procento z těchto osob vnímá krádež jako řešení.²⁷ To jednoduše řečeno znamená, že motivace jedince vlastnit určitou věc pro spáchání TČ krádeže sama o sobě nestačí. Krádež musí být dle SAT v souladu s individuální morální normou jedince (např. přesvědčení, že „krádež je jen trochu špatná“) a s nízkou úrovní jeho sebekontroly (tedy dle SAT schopnosti v dané situaci své chování regulovat spočívající například v odložení uspokojení z věci získané hned a preferenci toho si spíše postupně prostředky na koupi dané věci ušetřit).

4. Morálka a sebekontrola v právním řádu České republiky, s důrazem na právo trestní

Sebekontrola, a především pak morálka, nejsou pouhými teoretickými konstrukty, na které právní předpisy jen nepřímou odkazují. Naopak, jako takové jsou určitou součástí našeho právního řádu. Cílem této podkapitoly je stručně představit, kde již nyní v právním řádu můžeme s pojmy sebekontrola a morálka přijít do styku (zejména v rámci trestního práva). Podrobněji o možnostech a obsahu jednotlivých intervenčních programů bude pojednáno v další kapitole.

V trestním právu se s pojmy morálka a sebekontrola můžeme setkat hned v úvodních paragrafech trestního zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník (dále jen „trestní zákoník“) a zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže (dále jen „z. s. m.“).

Konkrétně v § 26 trestního zákoníku není ten, kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu nemohl rozpoznat jeho protiprávnost nebo **ovládat své jednání** (tedy „sebekontrolovat se“), za tento čin trestně odpovědný. V ust. § 5 odst. 1 z. s. m. není mladistvý, který v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a **mravní** vyspělosti, aby mohl rozpoznat jeho protiprávnost nebo **ovládat své jednání**, za tento čin trestně odpovědný.

Trestní zákon tedy v České republice oba fenomény, tedy jak morálku, tak sebekontrolu, do určité míry reflektuje v rámci podmínek trestní odpovědnosti. U dospělých pachatelů trestní právo akcentuje zejména nedostatek sebekontroly v kombinaci s duševní poruchou, u mladistvých přidává i pojem mravní (morální) vyspělosti. Můžeme říci, že tímto právo oba fenomény (jak morálku, tak sebekontrolu) uznává jako důležité proměnné, které mohou hrát roli v tom, zda vůbec lze osobu za spáchaný trestný čin postihovat. Tedy pokud například jedinec není schopen sebekontroly (v případě trestního zákoníku z důvodu duševní poruchy), tak není v závislosti na tomto nedostatek, trestně odpovědný. U mladistvých nadto i z pohledu morálního vývoje, který dle psychologické nauky nemusí být, či zpravidla ani není, do osmnáctého roku věku plně dokončen, může být trestní odpovědnost relativní.²⁸ Opoždění morálního vývoje je pak dle některých autorů mimo justici faktorem podporujícím antisociální chování.²⁹

V tomto ohledu, byť zejména v případě nedostatku sebekontroly v důsledku duševní poruchy, nelze hovořit o jednoduché intervenci, která by těmto osobám poskytla prostor pro změnu (např. v oblasti

sebekontroly, blíže viz níže). Je důležité si uvědomit, že trestní právo vlastně pohlíží na dostatečnou úroveň sebekontroly jako na jeden z důležitých faktorů při zvažování odpovědnosti za porušení pravidel. Celková absence sebekontroly v návaznosti na duševní poruchu u daného jedince pak tak závažně omezuje jeho možnosti regulovat v dané situaci své chování, a tedy konkrétní trestný čin nespáchat, že trestní právo přistupuje ke speciálnímu zacházení s takovými jednotlivci (např. uložení ochranného opatření). I tito pak v mnoha případech obdrží nějakou formu psychologické péče, která také může do jisté míry (vzhledem k charakteru choroby pak více či méně omezeně) pracovat s dosavadními poznatky o intervencích pro rozvoj sebekontroly či morálky. Ještě významnější je pak nabídnutí možností rozvoje nedostatečně mravně vyspělým dospívajícím.

Roli obou fenoménů můžeme omezeně vnímat dle ust. § 39 odst. 1 trestního zákoníku i v osobních poměrech pachatele a lze k oběma přihlédnout při stanovení druhu a výměru trestu. Dne 1.7.2023 například částečně nabyla účinnosti vyhláška Ministerstva dopravy č. 208/2023 Sb., o terapeutických programech pro řidiče, kdy dle ust. § 48 odst. 4 písm. d) trestního zákoníku lze uložit povinnost podrobit se vhodnému programu psychologického poradenství jako přiměřené omezení či povinnost. I zástupci exekutivní moci tedy vnímají nutnost rozvoje psychologických dovedností (tedy potenciálně i včetně morálky a sebekontroly) v restoraci a prevenci trestné činnosti. Bez toho, aniž by tento článek blíže hodnotil obsah či přínosnost tohoto konkrétního programu pro řidiče, lze upozornit, že nejen u pachatelů trestné činnosti v dopravě je možno vnímat přínosnost cílených terapeutických programů (blíže viz dále). V budoucnosti by takovým například mohl být cílený program zaměřený právě na rozvoj morálky a sebekontroly u indikovaných pachatelů trestné činnosti.

U dospívajících poté můžeme vnímat relativně široké možnosti tzv. probačních programů jako výchovných opatření v souladu s ust. § 15 odst. 2 písm. b) a § 17 z. s. m, případně alternativy u dětí mladších 15 let (ve smyslu ust. § 93 odst. 1 písm. d) z. s. m.). Lze si představit i takový program, který by cílil na podporu morálky a sebekontroly mládeže. Blížší pohled na to, co by mohlo být obsahem takového programu, viz následující kapitola. Rozvoj obou oblastí je pak nepochybně možný i v rámci zařízení pečující o mládež (např. v kontextu trestněprávním – výchovné ústavy).

Dle empirických výzkumů se ukazuje, že děti a mladiství, kteří započali s pácháním trestné činnosti (nebo s jiným problémovým chováním) pravděpodobně budou pokračovat i v dalších vývojových obdobích, byť někteří jedinci přirozeně věkem od trestné činnosti ustoupí.³⁰ Včasný apel na pozitivní vývoj jejich morálky a sebekontroly tak může do jisté míry předejít dalšímu páchání trestné činnosti.

Jen okrajem pak zmiňuji i penitenciární péči. Nízká sebekontrola je například asociována, a to relativně stabilně, s vyšší mírou kontaktu jedince s orgány činnými v trestním řízení (celkově je možno pozorovat vyšší poměr zadržení/zatčení, a to již v nižším věku).³¹ V těchto zařízeních je tak možno očekávat zvýšený poměr osob s nižší sebekontrolou, tím pádem i osob, které by mohly z případné intervence na podporu sebekontroly profitovat.

Blíže k jednotlivým intervencím viz v další kapitola.

5. Vybrané limity působení na morálku a sebekontrolu v reakci na spáchanou trestnou činnost

Tato podkapitola se věnuje stručnému představení některých intervencí, které mohou mít vliv

na podporu morálky a sebekontroly. U morálních intervencí zejména ve forenzní oblasti je třeba si uvědomit, že cílem primárně nebude jedince morálně a společensky tříbit například na úroveň postkonvenční morálky, jak nad ní uvažuje Kohlberg (tedy na tu nejvyšší morální úroveň, kdy je jedinec, zjednodušeně řečeno, řízen hlubokými úvahami vedenými etickými principy), ale spíše jej provést na úroveň, kdy přizpůsobí svou osobní morálku základním společenským pravidlům, na kterých by se shodlo podstatné množství lidí (například v otázce, že obecně je špatné krást) a tento přístup si zvnitřní (přijme jej za svůj).

U těchto intervencí pak následující podkapitoly zmiňují i jejich limity, konkrétně z pohledu, že ucelená „terapie sebekontroly či morálky“ je mezi terapeutickými přístupy spíše výjimečná (na rozdíl například od terapie úzkostných poruch) a není tedy jednoduché představit ucelený koncept toho, jak by měla vypadat.

Dalším limitem podobného programu, a to nyní především u případného programu pro rozvoj morálky, jsou právě i rozdílné individuální i kulturní pohledy na to, co by mělo být určitým „morálním minimem“.

5.2 Limity absence vhodného kulturně normovaného programu

Jako primární limit je nutno zmínit zejména možnost aplikace výzkumných poznatků. Přestože víme, že morálka i sebekontrola mají značný vliv na páčání trestné činnosti (viz výše) a že lze uzavřít, že cílený rozvoj obou domén je možný^{32 33}, neexistuje jednotná „dobrá praxe“, jak by takový rozvojový program měl vypadat. V kulturním prostředí České republiky pak takový cílený program není dle vědomí autorky prozatím vytvořen, ani výzkumně otestován.

Přesto se však můžeme inspirovat zahraničními poznatky, které se týkají tématu rozvoje morálky. Existuje řada výzkumů, které podporují předpoklad o tom, že k rozvoji morálky je vhodný kognitivně-behaviorální přístup, a to zejména v rozvoji jednotlivých kompetencí.^{34 35} Průkopník „morální psychologie“, Lawrence Kohlberg, pak ve svých textech zmiňuje, že jedním ze způsobů, jak rozvinout morální doménu, je zejména možnost zaujímat různé úhly pohledu a zážitky spojené s prosociálním jednáním (například pomoc druhým).³⁶ Podobně téma rozvíjí Gibbs, který hovoří o nutnosti „přejímání sociální perspektivy“.³⁷

Rozvoj morálky tak obecně může stát na těchto aspektech:

- zjištění, ve kterých konkrétních situacích s morálním kontextem jedinec selhává;
- zjištění jeho konkrétních myšlenek/emocí/chování v daných situacích;
- diskuze o krátkodobých a dlouhodobých následcích;
- diskuze nad dopady jednání pro poškozené osoby vč. zaujetí jejich perspektivy;
- edukace o morálce;
- debata o konkrétních morálních hodnotách a postojích jedince;
- řešení morálních problémů na základě morálních principů a hodnot v konkrétních situacích;
- možnosti pomoci druhým (dobročinnost, pomoc v sociálních zařízeních aj.) včetně pravidelné

zpětné vazby,

- vedení k postupné reflexi projevovaného chování a zkoušení nových strategií reakcí;
- úvahy nad morálními dilematy;
- práce ve skupině, skupinová reflexe;
- a další.

Konkrétním programem, který je v zahraničí rozvinut a který částečně stojí na výše uvedených prvcích je například Moral Reconnection Therapy. Ukazuje se, že využití této terapie u delikventních dospívajících i dospělých přináší statisticky signifikantní zlepšení zejména z hlediska recidivy.³⁸

Podrobněji se problematikou rozvoje morálky zabývá i Gibbsův EQUIP Program, který cílí na rozvoj kompetencí dospívajících delikventů. V rámci programu si navzájem pomáhají jedinci „problémoví“ (at-risk) i „neproblémoví“, kdy se vzájemným dialogem učí kompetence a funkční nástroje do budoucího života.³⁹ Program má statisticky signifikantní výsledky, nicméně některé výzkumy udávají, že je potřeba, aby plnění programu bylo intenzivnější (např. kratší intervaly mezi jednotlivými intervencemi).⁴⁰ Z tohoto pohledu by pro případný nově tvořený program mohlo být důležité propojovat v rámci skupinové práce ty jedince, kteří už potřebné sebereflexe dosáhli a ty, kteří zatím daný způsob uvažování a prožívání nepřejali, a to minimálně proto, aby v rámci skupiny mohla být vedena mnohostranná diskuze.

Závěrem ke konkrétním programům je možné zmínit, že pro rozvoj morálky je možné užít například i Konstanzovu Metodu morálního dilematu, kdy je skupině předloženo morální dilemma, o kterém se předem definovaným způsobem diskutuje.⁴¹

Co se týče rozvoje sebekontroly, ukazuje se, že i zde jsou intervenční programy účinné, tedy snižují míru delikventního chování jedince.⁴² U mládeže, zejména dětí, je potom nutné zmínit, že na rozvoj a úroveň sebekontroly má zásadní vliv rodinné prostředí dítěte včetně výchovného stylu rodičů.⁴³

Konkrétně pak k podpoře sebekontroly pomáhá například práce s odměnou a odměňováním se či trénink kontroly impulsů.⁴⁴ To konkrétně znamená například učení se vědomě odložit odměnu na pozdější dobu. Každodenní nácvik komponent exekutivních funkcí, například zahájení/změna či inhibice určité aktivity má také empirickou podporu; dle některých výzkumů například stačily již dva týdny vědomého a každodenního posilování svalů ruky k statisticky signifikantnímu zvýšení sebekontroly.⁴⁵

5.3 Limity v rámci indikace

Užití programů pro rozvoj ať již morálky nebo sebekontroly má určité limity také z hlediska „předepsání“. Je tomu tak z několika důvodů. Některými z nich jsou například:

- neucelená nauka;
- fakt, že jedinec úroveň morálního usuzování či sebekontroly nemusí považovat za problematické;
- fakt, že ani po svědomitém absolvování rozvojového programu nemusí vždy docházet ke „správným“ rozhodnutím;
- nárok na vysokou profesionalitu odborníků vzhledem k respektování lidské individuality.

Primárně vzhledem k neucelenému pohledu na oba fenomény mezi odbornou veřejností může dojít k různé konceptualizaci a ukotvení problematiky jako celku a v tom důsledku i k rozdílnému vnímání

možností práce s nimi. Například nativisticky orientovaný odborník může považovat rozvoj morálky za téměř nemožný (jelikož se domnívá, že tato je převážně vrozená), versus empiricky orientovaný odborník rozvoj morálky může vnímat jako nutný (jelikož vnímá morálku převážně jako naučenou v sociálním kontextu).

Jedinec s nízkou morálkou nemusí rozdílné pohledy na morálku vnímat a mít představu o možnostech zlepšení. Existuje také rozdíl mezi morálním usuzováním a morálním chováním, což znamená, že posun v rámci morální úrovně osoby směrem „nahoru“ nemusí znamenat odpovídající morální chování.⁴⁶ Jednoduše řečeno, i když osoba nad tím, co je správné a co špatné uvažuje, nemusí se vždy rozhodnout morálně (například jednoduše proto, že danou situaci špatně vyhodnotí, nebo proto, že dá přednost jiným zájmům, které momentálně převyší). Ani svědomité projití komplexním programem pro rozvoj morálky/sebekontroly nebude znamenat, že se daná osoba již vždy zachová v kontextu dané situaci společensky kýženým způsobem.

Pokud pak budeme předpokládat, že osoba se nachází na úrovni, kdy je schopna o morálním problému komplexně uvažovat z různých pohledů vč. pohledů obecných etických principů (tedy např. na postkonvenční úrovni přístupu k morálce dle Kohlberga), nemusí v rámci složitých morálních dilemat dojít ke stejnému výsledku jako jiná osoba. Etické přístupy se totiž různí. Někteří se mohou přiklánět například k utilitaristickým řešením, jiní k deontologickým úsudkům. Tento aspekt klade velké nároky na profesionalitu intervenanta (např. psychologa, terapeuta) a jeho schopnost do práce s těmito osobami nepřenášet svůj subjektivní pohled na to co je morální a co nikoliv.

6. Závěr

Závěrem tedy lze shrnout, že jak morálka, tak sebekontrola jsou důležitými koreláty trestné činnosti. Nízká úroveň morálky jedince, stejně jako nízká úroveň sebekontroly, statisticky signifikantně souvisí s vyšší mírou páchání trestné činnosti. Dle některých autorů – Gottfredsona a Hirschiho – je nejdůležitějším prediktorem trestné činnosti úroveň sebekontroly jedince. Dle jiných, například dle Wikströmovy teorie, je primární individuální morálka jedince. Je tomu tak proto, že sebekontrolu osoba, zjednodušeně řečeno, „potřebuje“ až ve chvíli, kdy je pro ni v dané situaci morálně přípustné trestný čin spáchat.

Obě domény lze do určité míry rozvíjet, a tím podporovat zvýšení morální úrovně, či úrovně sebekontroly.

Dle výše uvedeného tak lze uzavřít, že práce se sebekontrolou a morálkou v rámci systému trestní justice může napomoci předestřeným globálním cílům (například snížení míry páchání trestné činnosti, snížení míry recidivy apod.). To vše prostřednictvím vhodně zvolených intervencí, které je třeba přizpůsobit jak věku osoby, tak „prostředí“ ve kterém má k intervenci dojít (tedy zda se bude například jednat o preventivní intervenci, či o práci s osobami, které se trestné činnosti již dopustily).

Trestní právo již určitým způsobem s pojmy jako sebekontrola a morálka pracuje, a to například v rámci výše uvedených ustanovení trestního zákona. Důležitost obou aspektů je tedy aprobevována platným právem. Praktické využití uvedených vědeckých poznatků je však, minimálně v České republice, stále v počátcích.

Seznam poznámek pod čarou

- 1 SEKRETOVÁ, Klára. *Seberegulace a morálka a jejich role v dynamice páchání trestné činnosti dospívajících*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2022. Citováno dne 31.08.2023. Dostupné online na: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/176289>
- 2 GOTTFREDSON, Michael R. HIRSCHI, Travis. *A General Theory of Crime*. Stanford University Press, 1990.
- 3 GOTTFREDSON, Michael R. Self-Control Theory and Criminal Violence. In: *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. Cambridge University Press, 2018. DOI: 10.1017/9781316847992.018
- 4 WIKSTRÖM, Per-Olof H. Crime as Alternative: Towards a Cross-Level Situational Action Theory of Crime Causation. In: *Beyond Empiricism*. Routledge, 2004.
- 5 GOTTFREDSON, Michael R. Self-Control Theory and Criminal Violence. In: *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. Cambridge University Press, 2018, s. 309-312. DOI: 10.1017/9781316847992.018
- 6 Tamtéž, s. 309.
- 7 GRASMICK, Harold a kol. Testing the Core Empirical Implications of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. SAGE Journals, 1993, roč. 30, č. 1, s. 5-29.
- 8 BRICHČÍN, Milan. *Vůle a sebekontrola: teorie, metody, experimenty*. V Praze: Karolinum, 1999, s. 83-93.
- 9 Tamtéž, s. 88.
- 10 PRATT, Travis C. CULLEN, Francis T. The Empirical Status of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime: A Meta-Analysis. *Criminology*. 2000, roč. 38, č. 3, s. 931-964. DOI: 10.1111/j.1745-9125.2000.tb00911.x
- 11 MURRAY, Joseph a kol. Risk Factors for Antisocial Behavior in Low and Middle Income Countries: A Systematic Review of Longitudinal Studies. *Crime and Justice (Chicago, Ill.)*. 2018, roč. 47, č. 1, s. 255-364. DOI: 10.1086/696590
- 12 GOTTFREDSON, Michael R. Self-Control Theory and Criminal Violence. In: *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. Cambridge University Press, 2018, s. 301. DOI: 10.1017/9781316847992.018
- 13 PRATT, Travis C. CULLEN, Francis T. The Empirical Status of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime: A Meta-Analysis. *Criminology*. 2000, roč. 38, č. 3, s. 931-964. DOI: 10.1111/j.1745-9125.2000.tb00911.x
- 14 VAZSONYI, Alexander T. MIKUŠKA, Jakub. KELLEY, Erin. It's Time: A Meta-analysis on the

Self-control-Deviance Link. *Journal of Criminal Justice*. 2017, roč. 48, s. 48-63. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2016.10.001

15 CHEUNG, Nicole W. T. CHEUNG, Yuet W. Self-Control, Social Factors, and Delinquency: A Test of The General Theory of Crime Among Adolescents in Hong Kong. *Journal of Youth and Adolescence*. 2008, roč. 37, č. 4, s. 412-430. DOI: 10.1007/s10964-007-9218-y

16 WIKSTRÖM, Per-Olof H. Why Crime happens: A Situational Action Theory. In: MANZO, Gianluca, ed. *Analytical Sociology*. John Wiley & Sons, Ltd, 2014, s. 76. DOI: 10.1002/9781118762707.ch03

17 WIKSTRÖM, Per-Olof H. SVENSSON, Robert. When does Self-control Matter? The Interaction between Morality and Self-control in Crime Causation. *European Journal of Criminology*. SAGE Publications, 2010, roč. 7, č. 5, s. 401. DOI: 10.1177/1477370810372132

18 CHEUNG, Nicole W. T. CHEUNG, Yuet W. Self-Control, Social Factors, and Delinquency: A Test of The General Theory of Crime Among Adolescents in Hong Kong. *Journal of Youth and Adolescence*. 2008, roč. 37, č. 4, s. 399. DOI: 10.1007/s10964-007-9218-y

19 ROOK, Simon a kol. Morality Development and Its Influence on Emotion, Attitudes, and Decision Making. *Psychology*. Scientific Research Publishing, 2021, roč. 12, č. 10, s. 1722-1741. DOI: 10.4236/psych.2021.1210104

20 WIKSTRÖM, Per-Olof H. SVENSSON, Robert. When does Self-control Matter? The Interaction between Morality and Self-control in Crime Causation. *European Journal of Criminology*. SAGE Publications, 2010, roč. 7, č. 5, s. 399-400. DOI: 10.1177/1477370810372132

21 HIRTENLEHNER, Helmut. KUNZ, Franziska. The Interaction between Self-control and Morality in Crime Causation among Older Adults. *European Journal of Criminology*. SAGE Publications, 2016, roč. 13, č. 3, s. 393-409. DOI: 10.1177/1477370815623567

22 SVENSSON, Robert. PAUWELS, Lieven. WEERMAN, Frank M. Does the Effect of Self-Control On Adolescent Offending Vary By Level of Morality?: A Test in Three Countries. *Criminal Justice and Behavior*. SAGE Publications Inc, 2010, roč. 37, č. 6, s. 739-740. DOI: 10.1177/0093854810366542

23 WIKSTRÖM, Per-Olof H. SVENSSON, Robert. When does Self-control Matter? The Interaction between Morality and Self-control in Crime Causation. *European Journal of Criminology*. SAGE Publications, 2010, roč. 7, č. 5, s. 403-405. DOI: 10.1177/1477370810372132

24 WIKSTRÖM, Per-Olof H. TREIBER, Kyle. The Role of Self-Control in Crime Causation: Beyond Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime. *European Journal of Criminology*. SAGE Publications, 2007, roč. 4, č. 2., s. 243. DOI: 10.1177/1477370807074858

25 WIKSTRÖM, Per-Olof H. SVENSSON, Robert. When does Self-control Matter? The Interaction between Morality and Self-control in Crime Causation. *European Journal of Criminology*. SAGE Publications, 2010, roč. 7, č. 5, s. 403-405. DOI: 10.1177/1477370810372132

- 26** HIRTENLEHNER, Helmut. KUNZ, Franziska. The Interaction between Self-control and Morality in Crime Causation among Older Adults. *European Journal of Criminology*. SAGE Publications, 2016, roč. 13, č. 3, s. 393-409. DOI: 10.1177/1477370815623567
- 27** PAUWELS, Lieven J.R. SVENSSON, Robert. HIRTENLEHNER, Helmut. Testing Situational Action Theory: A Narrative Review of Studies published Between 2006 and 2015. *European Journal of Criminology*. SAGE Journals, 2018, roč. 15, č. 1, s. 32-55. DOI: 10.1177/1477370817732185
- 28** SVENSSON, Robert. PAUWELS, Lieven. WEERMAN, Frank M. Does the Effect of Self-Control On Adolescent Offending Vary By Level of Morality?: A Test in Three Countries. *Criminal Justice and Behavior*. SAGE Publications Inc, 2010, roč. 37, č. 6, s. 732-743. DOI: 10.1177/0093854810366542
- 29** WIKSTRÖM, Per-Olof H. SVENSSON, Robert. When does Self-control Matter? The Interaction between Morality and Self-control in Crime Causation. *European Journal of Criminology*. SAGE Publications, 2010, roč. 7, č. 5, s. 396-397. DOI: 10.1177/1477370810372132
- 30** Např. VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie I. Karolinum, 2005, s. 396-402.
- 31** GIBBS, John. Moral-Cognitive Delay and Distortions. In: *Clinical Forensic Psychology*. Palgrave Macmillan Cham, 2022. DOI: 10.1007/978-3-030-80882-2_4
- 32** GOTTFREDSON, Michael R. Self-Control Theory and Criminal Violence. In: *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. Cambridge University Press, 2018, s. 301-307. DOI: 10.1017/9781316847992.018
- 33** BEAVER, Kevin M. a kol. Low Self-Control and Contact with the Criminal Justice System in a Nationally Representative Sample of Males. *Justice Quarterly*. Routledge, 2009, roč. 26, č. 4, s. 15-27. DOI: 10.1080/07418820802593352
- 34** SCHINKEL, Anders. DE RUYTER, Doret J. Individual Moral Development and Moral Progress. *Ethical Theory and Moral Practice*. 2017, roč. 20, č. 1, s. 121-136. DOI: 10.1007/s10677-016-9741-6
- 35** PIQUERO, Alex R. JENNINGS, Wesley G. FARRINGTON, David P. On the Malleability of Self-Control: Theoretical and Policy Implications Regarding a General Theory of Crime. *Justice Quarterly*. Routledge, 2010, roč. 27, č. 6, s. 803-834. DOI: 10.1080/07418820903379628
- 36** AHONEN, Lia. DEGNER, Jürgen. Moral Development as a Crucial Treatment Goal for Young People in Institutional Care: A Critical Comparison Between Milieu Therapy and Cognitive Behavioral Therapy. *Therapeutic Communities: the International Journal for Therapeutic and Supportive Organizations*. 2012, roč. 33, s. 4-15. DOI: 10.1108/09641861211286285
- 37** ARMELIUS, Bengt-Åke. ANDREASSEN, Tore Henning. Cognitive-Behavioral Treatment for Antisocial Behavior in Youth in Residential Treatment. *Campbell Systematic Reviews*. 2007, roč. 3, č. 1, s. 1-57. DOI: 10.4073/csr.2007.8
- 38** KOHLBERG, Lawrence. Development of Moral Character and Moral Ideology. In: HOFFMAN M. L. a HOFFMAN L. W. *Review of Child Development Research*. New York: Russel Sage

Foundation, 1964.

39 GIBBS, John. *Moral-Cognitive Delay and Distortions*.

40 FERGUSON, L. Myles. WORMITH, J. Stephen. A Meta-Analysis of Moral Reconciliation Therapy. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. SAGE Publications Inc, 2013, roč. 57, č. 9, s. 1076-1106. DOI: 10.1177/0306624X12447771

41 GIBBS, John C. POTTER, Granville Bud. GOLDSTEIN, Arnold P. *The EQUIP program: Teaching Youth to Think and Act Responsibly Through a Peer-helping Approach*. Champaign, IL, US: Research Press, 1995.

42 NAS, Coralijn N. BRUGMAN, Daniel. KOOPS, Willem. Effects of the EQUIP Programme on the Moral Judgement, Cognitive Distortions, and Social Skills of Juvenile Delinquents. *Psychology, Crime & Law*. Routledge, 2005, roč. 11, č. 4, s. 421-434. DOI: 10.1080/10683160500255703

43 BARDZIŃSKI, Filip. SZOPKA, Marta. Konstanz Method of Dilemma Discussion (KMDD) by Prof. Georg Lind. *ETHICS IN PROGRESS*. 2011, roč. 2, s. 141-150. DOI: 10.14746/eip.2011.2.8

44 FRANCIS, Sarah E. MEZO, Peter G. FUNG, Stephanie L. Self-control Training in Children: a Review of Interventions for Anxiety and Depression and the Role of Parental Involvement. *Psychotherapy Research: Journal of the Society for Psychotherapy Research*. 2012, roč. 22, č. 2, s. 220-238. DOI: 10.1080/10503307.2011.637990

45 GOTTFREDSON, Michael R. Self-Control Theory and Criminal Violence. In: *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression*. Cambridge University Press, 2018, s. 309-312. DOI: 10.1017/9781316847992.018

46 SMITH, Travis a kol. Cognitive and Behavioral Training Interventions to Promote Self-Control. *Journal of Experimental Psychology: Animal Learning and Cognition*. 2019, roč. 45, č. 3, s. 259-279. DOI: 10.1037/xan0000208

47 MURAVEN, Mark. Building Self-control Strength: Practicing Self-control leads to Improved Self-control Performance. *Journal of Experimental Social Psychology*. 2010, roč. 46, č. 2, s. 465-468. DOI: 10.1016/j.jesp.2009.12.011

48 HOFMANN, Wilhelm a kol. Morality and Self-Control: How They Are Intertwined and Where They Differ. *Current Directions in Psychological Science*. SAGE Publications Inc, 2018, roč. 27, č. 4, s. 289-290. DOI: 10.1177/0963721418759317